

Адуард Вітгер.

Проаналізована література з-під пера згаданих тут німецькомовних вчених, публікації яких умовно пов'язуємо з періодом 1862-1962 рр., переконливо засвідчує: тема "Закарпаття у колі наукових зацікавлень зарубіжних дослідників" охоплює справді велику кількість матеріалів, які це чекають своєї всебічної оцінки. У цьому зв'язку напроцудується цікавий висновок, заґрунтований на тлі, у першу чергу, об'єктивних свідчень цілого ряду угорських, чеських, словацьких, польських та німецьких науковців, а саме: поширення відомостей про Закарпаття, його історію, культуру, побут та звичаї, активно спрямає і вихідці - уродженці, краю, зокрема, Іван Ортай, Михайло Залудянський, Василь Лукоцький, Михайло Лучкаш, Іван Чургович, Іван Могораній, Арія Гунц-Венелін, Петро Аодік, Михайло Вінницький, Тілодар Легоцький, Тілодар Стрипський та ін. Окрема сторінка у цій справі належить Іванові Франкові та Володимиру Іватуку, які у численних періодичних виданнях німецькомовної, польської та чеської мовами дієво спричинились до популяризації духовних устремлень трудового люду західноукраїнських земель у країнах Східної, Центральної та Західної Європи.

СЕНЬКО І.М.

МИКОЛА ШУГАЙ - У ЖИТТІ, ФОЛЬКЛОРИ І ЛІТЕРАТУРИ

Вважається, що Микола Шугай був останнім опришком Карпат. Він діяв у околицях села Колечави на Закарпатті у 1918-1921 роках. Серед тривожних закарпатських доповідей 1921 року про конфіскації у муніципалітеті та Славіві кількохцентнерних пробок з когуністичними брошурами, про захоплення селянами Воливецькими пасовищ графа Шенборна, збройний виступ селян Арданова за поділ панських земель, страйки солонців Сологвина та цагеляників Берегова, про втієд із

Закарпаття на з'їзд III Інтернаціоналу в Москву вістнадцять делегатів /1/, були й такі: "27 травня у 1911 о 10 годані вечора до саранна прийшов невідомий і відібрав 1000 крон", "І липня в селі Соїма Шугай аустрів знавального свиря і дав йому 500 крон" /2/.

Так, і він, Микола Шугай, завдавав намам немало клопоту. Він, як втієд із війська, опинився поза законом, мусьє товатися у глухих лісах. Захищати овор свободу, убив кількох жандармів, чим повністю відрізан собі шлях до мирного життя. Від самого зародження його протест проти соціальної несправедливості, що впливля у форму розбєв, був приречений на невдачу, але порив до волі селянського парубка, як лише його перший біограф Іван Ольбрахт, "заплідняє народну фантазію" /3/.

Саме тому трагічна історія народного месника й здобула право на життя - в піснях і легендах. Зробивши Миколу Шугая своїм захисником, народ приписує йому незвичайні риси: богатырську силу, невразливість від куль. У збірці "Ходили опришки" (Ужгород, 1963) опубліковано 45 оловідальних і пісєвних творів про Миколу Шугая /4/, у яких художньо переплелися реальність і вигадка.

Іван Ольбрахт, знайомлячись із фольклорними творами про Шугая через 10 років після його загибелі, зауважив, що на легенду впливає відстань і час /5/. Записані у наш час пісні і перекази про Шугая підтверджують висновок чеського письменника.

Нама записано у селі Синеварі на Міхтірчані оловед М.І.Дебєдєл, який є переконливим доказом того, що відстань просторова впливає на творення легенди: "Це було десь у 1920 році. Ішли ми на роботу. Аби потрапити в Іршану, треба було перейти полонину. Як на перейшли через Кун, то там перше село Двошчєва. У тому селі звідали нас: "Чи є у вас такай Шугай, що бика-третяка перенесе із одної гори на другу?" й відповів: "Є у нас такай, Микола Шугай, албо того неправа, що він такай сильний. Я його вдієд на полонині: оверядьного росту, чорнявий. Мірявся з одним візчарем селом - і

вінчар був дужчим". Айбо люди ласчівські мені не вірували" /6/.

Ще більше на творення легенди впливав час, Іван Ольбрахт, збираючи матеріали про опришка у його рідному селі, зробив висновок: "У Колочані, де всі дорослі добре пам'ятають Шугая, про нього розповідають тільки перекази. Звичайно, перебільшують, прикрашають, малюючи події, які могли би лише влякнутися, але в цілому образ опришка не викривляють, і ніколи не відриваються від реальності" /7/. Колочанці Іван Фреган і Василь Пилка, які добре знали Миколу Шугая, через 50 років після його смерті стверджують нерозумно: Шугай "носив чудно пошиті постолы: спереду двох і ззаду двох - щоб жандаря не розуміли, в який бік пішов" (Фреган); Шугай, тікаючи від жандарнів, "скоочив у проруб і влив під ледом дось 150 метрів, далі в другу проруб виліз і пішов у ліс". За словами Миколи Сьгая, Миколиного брата, "у Чехії є музей Шугая, в який відвезли з убитого Миколи криваву сорочку, постолы, уйшов, зброю" /8/.

Коли ім'я опришка не сходять з уст опинців і оповідачів, стає загальновідомим, починає діяти художня тенденція до створення повної його біографії: звідки має силу, які славі вчинки зробив, чому загинув, куди поділася його скарба? Все це є і в переказах про Шугая: його куля не брала, бо мати його викупала у відварі дев'ятисилу (...бо відьма дала йому чарівну масть, якою намастив своє тіло; дід-чарівник дав йому з'їсти чудодійне яблуко; фея-ворожка дала йому гілку, якою куді відтаняв); він від багатих брав, а бідним давав ("Як Шугай раздавав бідним сир", "Як Шугай бідну дівчину заміж видав", "Як Шугай допомагав біднякам обзаводитися худобою", "Як Шугай допоміг біднякові хату збудуватися" та інші оповіді); загинув через зраду (спільники заручили його окарбами; один із спільників, коли гонив опришка, зарізав його бритвою; фея-ворожка украли від нього чарівну пачулку і дала

знати жандарам, де він спить...); окарби його закопано за Кучі, Кам'яниці, Коцубі... /9/.

Популяризації імені опришка оприяло друковане слово: перекази "Про опришка Шугая" із збірки "Закарпатські казки Андрія Калина" /10/, "Як Шугай бідну дівчину заміж видав" із збірки "Чарівне серце" /11/, "Смерть Шугая" із збірки "Легенда нашого краю" /12/... Але найбільше на авторитет Шугая оприявав роман Івана Ольбрахта "Микола Шугай, розбійник" (1933). У перекладі на українську мову він вийшов у Львові у 1934 році. Залив він видавався ще кілька разів - у 1952, 1959, 1960...

Перший художній твір про Шугая створив угорський письменник Бала Іллен (1895-1974) у 1922 році - це була повість "Микола Шугай", яку із рукопису перекладено на кілька європейських мов - німецьку (Берлін, 1922), російську (Москва, 1924; Ленінград, 1926), українську (Київ, 1928; Харків, 1930)... Ще до писав про це Бала Іллен у вересні 1969 року:

"Тов. І.Сенько у м.Ужгород.

Шановний товаришу!

Про Миколу Шугая я писав на угорській мові; це після перекладу на 7 чи 8 мов.

З Шугаем я розмовляв. Від нього я отримав два листи. Уже не пам'ятаю про що, здається, пропонував свою підтримку. Листи я передав у крайком Комуністичної партії у м.Ужгороді, але там вирішили, що нема потреби відповідати на ці листи.

Інші деталі мені невідомі.

З дружнім привітом Іллен.

Будапешт. 1 вересня 1969 р." /13/

Бала Іллен змальовує Шугая не бунтарем-одинаком, а борцем за радянську владу. Під час першої світової війни його герой воює у складі австро-угорських військ, попадає в полон до росіян, там

сприймає революційні ідеї і "два роки воював з російськими офіцерами, з чеськими легіонерами, з французькими, англійськими, японськими і американськими солдатами", а повернувшись додому, "близь в ланях угорських більшовиків, а як їх було розбито - утік у ліс" /14/. Тут він оформував невеличкий партизанський загін, у якому нараховувалося до 80 чоловік. Оточений регулярними військами, загін зазнає поразки. Микола Шугай іде в село Драчине, щоб роздобути хліба і поповнити загін селянами, але випадково його побачили жандарми, і він гине в перестрілці біля рідної хати.

Письменник відійшов від історичної правди. "У опису оповіданні, - пише Бела Іллек у передмові до українського видання повісті, - я, звичайно, змінив прізвища усіх дійових осіб, за виключенням Шугая і генерала Парі, але щодо самих подій, то я лише наближаю географічно і історично події, що трапилися в різний час і в різних місцях" (с.5). Події в повісті відбуваються не в Колочаці (батьківщина Шугая), а на Свалявині, у місцях, які були добре відомі письменникові. Про це свідчать назви населених пунктів (Драчине, Осол), згадка про замок Шенборна. На Свалявині в ті роки завмався розбій Федір Немеш. Соціал-демократи вбачали в ньому борець за соціальну справедливість, в той же час комуністи засуджували романтизування злочинних дій цього розбійника. "Карпатська правда" писала, що у випадку з Немешем буржуазний уряд веде боротьбу проти "злочинного насилля, крадіжки, дезертирства і п'яноства", тут нема підстав говорити про "політичне переслідування невинного" /15/. З цих же позицій було дано критичну оцінку опублікованої Іллеком в календарі-альманасі Компартії Чехословаччини за 1922 рік невеличкої статті про Шугая. "Товариші по партії, - писав Іллек у передмові до повісті "Микола Шугай", - не раз висловлювалися проти поглядів, що я їх висловлював у цій статті" (с.5).

У зображенні Микола Шугай письменник має успіх там, де він використовує народні перекази. У повісті є епізод про пограбування панської комори, коли народні месники мішки із зерном не собі взяли, а винесли на дорогу, приклавши до верхнього записку:

"Це збіжжя для бідних селянам. Хто з панів чи жандармів доторкнеться до цього, той здохне".

Зорог панів Микола Шугай" (с. 27).

Але вже інший епізод благородного справляння робить зчитаним розбійником, грабіжником. Шугай, пославши побратима Павла Румуна добути хліб для загону, на запитання того, чи можна забарати хліб від селян, каже: "Як інакше не можна, тоді і в димина із рота мавши вирвати" (с. 66).

Хоч у повісті є й інші вади (плакатність, натуралізм), вона мала певний суспільний резонанс: знайомила радянського читача із життям закарпатців, під її впливом у Миколи Марфієвича виник задум створити поему "Микола Шугай".

Над поемою Микола Марфієвич працював у 1926 році. Твір публікувався окремими частинами у пресі, а в 1927 році вийшов у світ книжок, тираж якої був невеликий - усього 2 тисячі екземплярів /16/.

Ірних свідчень, що в роботі над поемою Микола Марфієвич відштовхнувся від повісті Бела Іллека, немає, та співставлення текстів повісті і поеми говорять про залежність останньої від твору угорського письменника. Марфієвичів Шугай також виступає повстанцем-революціонером, нападає, як і у повісті, на баронський замок. Бела Іллек розповідає, як вороги, аби примусити Шугая капітулювати, ув'язняли двох його сестер і влаштовують езекуцію над батьком. Є схожий епізод і у творі Марфієвича (с.125). Однак і у Бела Іллека, і у Миколи Марфієвича змальовано загибель Шугая.

У Бела Іллека: Шугай послав трьох повстанців купити хліба - вернувшись ні з чим; потім два повстанці пішли самовільно в село,

Іх спізнали і закатували, від першого не досягли визнання, другий вказав місце перебування загону; далі йде в розвідку Павло Румун, три його товариші загинули, а його поранено; тоді в розвідку відправився Шугай і попадає в засідку біля рідної хати...

У Марфієвчя:

Убитих троє вже лежало,
Там двоє мучились в крові,
А решта злякані втікали
Куди могли напівжви.
.....
Осьміло, Микола зірвався на ноги,
За хвилину він був вже готов,
Рішучий, як завжди, не думавши довго,
В село на розвідку пішов.
.....
Підійшов до батьківської хати,
І лицем у віконце погля...
Та в ту мить влетіли солдати,
Роздались ралтом постріли, крик.

(Революційні поети. - С.127-129)

Смертельно поранений Шугай не добіг до своїх товаришів, що висловить перед ним заповіт:

Борітеся завзято та сміло,
Не падайте духом в борні,
Рішати ви будете діло,
Чи буде в нас воля, чи ні (с. 130).

У Закарпатському обласному державному архіві зберігається один із літературних додатків "Карпатської правди" - так звана "прилога", у якій було надруковано уривок із поеми Миколи Марфієвчя. Починався він словами:

Меркнуть зорі досвітні, розеві,
Плещуть звуки тужливих трембіт.
Це повстанці несуть Шугаєві
Свій останній гуцульський привіт. -
і закінчувався останніми словами-заповітом Шугая:
Все бачу в сім'ї я єдиній
Свободних братів і сестер,
Боріться, як учить нас Ленін, -
Промовив Шугай і помер.

Цензор перекреслив ці вірші, зробивши прамітку, що їх конфісковано на основі "закону про охорону республіки", згідно параграфів, якими передбачено заборону література, яка "підраває могутність чехословацької держави" /17/. Отже ці рядки поеми до закарпатського читача не дійшли, а чому переконуємося, заглянувши у згаданий із "прилог" "Календар "Карпатської правди" на 1932 рік", у якому 90-91 сторінки, де має бути уривок із поеми "Микола Шугай" Марфієвчя, білі.

Орієнтуючись на революційну поезію, Микола Марфієвчя зовсім обійшов ті фольклорні мотиви, що зустрічаються зрідка у повісті Били Ілмеда. Мабуть, він вважав фольклорні ідеї невідповідними образів Шугая-партизана. У передсмертному монолозі Миколи Шугая легко простежується полемічне сприйняття автором поеми народного трактування схожої ситуації у пісні про Олексу Довбуша "Об повід гай зеленимий". Смертельно поранений ватажок опришків Олекса Довбуш заповідає побратимам:

Ви ніде ся не журіте,
Мене в гору занесіте,
А самі ся розходіте.
Срібло-злато забирайте,
Чужу кров не проливайте,

Чума кровця не водить,

Проливата не годяться /18/.

Зовсім інакше на фольклор про Довбуша і Шугая дивився чеський письменник Іван Ольбрахт. Зібравши матеріал для роману "Микола Шугай, розбійник", він цікавився не тільки історичними і літературними матеріалами про опришків (розвідка Мніана Целеняча "Опришки", повість Гната Хоткевича "Камінна душа"), але перш за все народними оповідями і піснями про них /19/.

Н.Ф.Копиштинська вказав, що на тему про останнього опришка Кернат Іван Ольбрахт нашонокнувся випадково, приїхавши у Волове (тепер Міжгір'я, районний центр Закарпатської обл.) для відпочинку (чи знайомства з життям горян) і почувши про Шугая від адвоката Дудиневича /20/. На вазу думку, письменник приїхав на Закарпаття з конкретною метою: зібрати матеріал про Шугая. Листа і спогади засвідчують, що Ольбрахт, збираючись на Закарпаття, оприцьковував "спеціальну літературу про край", бо хотів "писати белетристику" /21/.

Автор роману "Микола Шугай, розбійник" зумів переконливо показати, як історичні обставини поставили волелюбного знака поза законом, зробили його опришком, як народна мрія про соціальну справедливість еромантизувала його вчинки. Письменник не бачив у діях Шугая "політичних чи соціальних інтересів", він вважав, що "свідчення про це - або вигадка, або хибна думка" /22/. Тобто Ольбрахт своїм твором заперечував ті концепції, на яких були побудовані повість Бела Іллена і поема Миколи Марфієвича.

Є підстави говорити, що Ольбрахт знав повість Бела Іллена. Зберігся відгук про читання Ольбрахтом однієї із книг свого роману у Брно, у якому підкреслюється, що почуте перетворюється з твором Бела Іллена про Шугая /23/. Якщо автор інформації знав про повість Бела Іллена, то важко припустити, що про неї не знав автор

"Микола Шугай, розбійник".

У романі Ольбрахта є кілька епізодів, які перегукуються із твором Іллена, але мають протилежне ідейне спрямування. Це протиставлення зроблено як на документальній, так і на фольклорній основі.

Відомо, що у Колочаці 7 листопада 1918 року кохнені фронтовики, розшуквані спекулятивними діями місцевих гендлярів, вчинили вопроба, захопили жандармерів, опалили податкові акти, розділили налягану в крамничих муку між голодуючими. Очолював виступ Степан Дугот, Григор Ковач та Тома Булик. Через три дні в село вступили регулярні війська монархічної Угорщини, містських учасників бунту закатували. "Шкільна хроніка села Колочаці" детально зафіксувала перебіг подій /24/, і коли опертися на ці факти, то видно, наскільки далека від дійсності повість Бела Іллена, у якій змальовано, що поштою для виступу робітників послужила відмова власника гартана дати їм "сала, горілки і жалування за шість місяців вперед" (с.15). У Ольбрахта (глава "Колочаці") розповідь про ці події документально достовірна.

Або ж епізод про випадкову зустріч Шугая з дружиною окружного начальника. У Бела Іллена Шугай, зустрівши дружину станового, дозволяє бійцям загону обезчестити її: "Вона жінка ворога. Візьміть її" (с.43). Ольбрахтів герой дружині свого переслідувача, побачивши її одну на мілених річках далеко від села, каже насмішливо: "Ви нічого собі замішля, геррєнська. Але моя Бржіна не краде. Я Микола Шугай! Вітайте чоловіка, пані округи начальника" (с. 73).

Бела Іллен не знав і обставин смерті Шугая, а Ольбрахт із двох версій - жандармської, згідно якої "жандарми застосували зброю і шкідливим вогнем заставили обох розбійників замовкнути" /25/, і селянської про те, що "Шугай убили їх спільники" /26/, - зумів

своєю уявою відтворити трагічну картину смерті Миколи і його брата Єри від зрадницьких сожир. Ця версія підтверджується і актом судмедекспертизи /27/, і народними переказами.

Ольбрахтів Шугай - і не ватажок партизанського загону, як у Іллеша і Марфієвича, і не розбійник та грабіжник, він - бунтар-одинак, який отав на цей шлях через збіг різних обставин. Квіус Фучік роман "Микола Шугай, розбійник" назвав твором "дивною силі і красі" /28/.

Під впливом Ольбрахтового роману і фольклорної традиції поет Ю.Борисон-Кун'ятський створив поему "Микола Шугай" (1966). В ній, як і у Ольбрахта, є заспів про "гори величаві", а потім виклад легенди про те, як Шугаєві

дала гілку

Чарівниця Уля,

І навчила, як робити,

Щоб минала куля /29/.

Знайдемо перегук з романом і інших епізодів поеми: про стрільбу Миколи на перевалі (с. 164-166), про смерть Шугаїв від сожир "приятелів" (с. 166-168). Використано в поемі і фольклорні мотиви - з передаванням Шугая, про його допомогу бідним грошима і подарунками. Написана вона коломийковим розміром, властивим для народних співанок-хронік. І все ж у творі багато фальшивих, ненародних елементів. Перша вже соціологізований пафос, хоч би в цих рядках:

Гримнув постріл, гримнув другий, -

Чути ген по світу,

Як убога Верховина

Рветься із-під гвіту (с. 165).

Отже Шугай, який опришкував у Колочаці у 1918-1921 роках, не лише розбурхав народну фантазію (про нього побутує багато по-

реказів і пісень), але й послужив прототипом для художніх творів Б.Іллеша, І.Ольбрахта, М.Марфієвича, Ю.Борисона-Кун'ятського.

Література

1. Див. документи у збірнику: Шляхом Зовтня. - Т.І. - Ужгород, 1957. - С.316-357.
2. Див.: Державний архів Закарпатської обл. - Ф.ІІ7, оп. 4, од. зб. 6І, арк. 3; Ф.88, оп.І, од.зб.І8, арк. І. (Далі - ДАЗО).
3. Ольбрахт І. Опришки//Ольбрахт І. Микола Шугай, розбійник: Твори. - Ужгород: Карпати, 1990. - С.243. (Далі посилання на текст роману робимо за цим виданням, вказуючи в тексті сторінку).
4. Ходили опришки: Збірник/Передмова, упорядкування, примітки І.М.Сенька. - Ужгород: Карпати, 1983. - С.265-290, 345-346.
5. Ольбрахт І. Опришки. - С. 244-245.
6. Сенько І. Опришківська слава//Ходили опришки. - С.9.
7. Ольбрахт І. Опришки. - С. 244.
8. Ходили опришки. - С. 10.
9. Ходили опришки. - С.265-290, 345-346.
10. Закарпатські казки Андрія Калина. - Ужгород: Закарп. обл. видавн., 1955. - С. 191-192.
11. Чарівне серце: Закарпатські казки. Зібрані та літературно опрацьовані Луком Дем'яном. - Ужгород: Закарп. обл. книжково-газетне видавн., 1964. - С.31-32.
12. Легенда нашого краю. - Ужгород: Карпати, 1972. - С.198.
13. Оригінал листа Бели Іллеша - на угорській мові, зберігається в архіві автора статті.
14. Іллеш Бела. Микола Шугай. - К., 1925. - С.13. (Далі посилання на це видання дається в тексті).
15. Карпатська правда. - 1922. - 5 лютого.
16. Поема надрукована у доступному виданні: Революційні поети Західної України. - К.: Рад. письмен., 1968. - С.121-132. (Нао-

- тужні посилання на це видання робимо в тексті).
17. Лісовий П.М. Комуністична преса Закарпаття 20-30-х років. - Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1982. - С. 93.
 18. Історичні пісні. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961. - С. 430. Пісня записано в 1940 р. в с.Сторонець-Путалів, недалеко від Іоанса, Вишняцького р-ну, Чернівецької обл., батьківщина Марфісанча.
 19. Ольбрахт І. Опришки. - С. 226-250.
 20. Копытнянская Н.Ф., Голубовский В.Л. Как возникла первая книга Ивана Ольбрахта о Закарпатье "Земля без имени"//Советское славяноведение. - 1966. - № 3. - С. 56-57.
 21. Olbracht I. Jak się powstawała pierwsza rosyjska praca o tej krainie//Новогоу = книжачь. - 1938. - № 5.
 22. Ольбрахт І. Опришки. - С. 343.
 23. Ізбел. - 1932. - № 4. - С. 22.
 24. "Шкільна хроніка" зберігається в Колочава-Брадолецькій восьмирічній школі Міжгірського р-ну на Закарпатті.
 25. ДАЗО. - Ф.88, оп.І, од.зб. 18, арк. 4.
 26. Там же. - Арк. 5.
 27. Там же. - Арк. 6-7.
 28. Фучик Я. Избранное. - М., 1956.
 29. Борзов-Кум'ятський В. Волкова косиця: Поезії. - Ужгород: Карпати, 1971. - С. 157. (Наступні посилання на це видання даємо в тексті).